

PRIJEDLOG ZA BOLJI PRIJEVOD IZRAZA »SYMPROSKYNOYMENON« U CARIGRADSKOM SIMBOLU

Vlado KOŠIĆ, Zagreb

Sažetak

U ovom radu autor iznosi tumačenje grčkog izraza συμπροσκυνούμενον koji je uvršten u Simbol na Carigradskom saboru 381. godine, i to kako u grčkom jeziku tako u Novom zavjetu. Uspoređuje nadalje značenje hrvatskog, do sada službenog liturgijskog, prijevoda »skupa se časti« s izvornim značenjem definiranog termina i s prijevodima na drugim jezicima, utvrđuje razliku među njima, te predlaže novi hrvatski prijevod kao bolje rješenje.

Gljučne riječi: *Duh Sveti, symproskynoymenon, klanjanje, čašćenje, Simbol.*

»Symproskynoymenon« u Carigradskom simbolu

Na Carigradskom saboru 381. godine definirana je dogma o Duhu Svetome.¹ Središnje pitanje koje se tu rješavalo bilo je: je li Duh Sveti u Bogu ili spada među stvorenja. Naime, macedonijevci – kao i neki pripadnici arijanskog kriorovjerja, tzv. pneumatomasi – tvrdili su da je Duh Sveti duhovno biće, koje međutim nije božanske biti. Prema tome oni su ga smatrali Božjim stvorenjem. Veliki Kapadočani, a na poseban način sv. Bazilije Veliki², dokazivali su naprotiv kako je Duh Sveti božanske biti. Doduše oni nisu poput sv. Atanazija to izricali

¹ K. BAUS-E. EWIG, *Crkva od Niceje do Kalcedona*, Velika povijest Crkve II, ur. H. Jedin, prev. V. Bajsić, KS, Zagreb 1995, str.71-75; Y. CONGAR, *Credo nello Spirito Santo, I. Lo Spirito santo nell'»Economia«*. *Rivelazione e esperienza dello Spirito*, Editrice Queriniana, trad. P. Crespi, Brescia ²1982., str. 89-100; F. COURTH, *Der Gott der dreifaltigen Liebe*, Amateca Bd VI, Bonifatius, Paderborn 1993., str. 189-193 (= *Bog trojstvene ljubavi*, prev. V. Košić, KS, Zagreb, 1999., str. 138-141); F. COURTH, *Trinität in der Schrift und Patristik*, Handbuch der Dogmengeschichte, Bd II, Fasz. 1a, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1988., str. 122-126; H. JEDIN, *Crkveni sabori. Kratka povijest*, prev. J. Kresina, KS, Zagreb, 1997., str. 21-23; J. N. D. KELLY, *Early Christian Creeds*, Longman, London, ³1972., str. 296-367; A.-M. RITTER, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol*, Göttingen, 1965.

² BAZILIJ VEIKI, *Duh Sveti*, prev. M. Mandac, SB, Makarska, 1978.

riječu »ὁμοούσιος /homoousios – istobitan«³, ali njihovo je dokazivanje išlo upravo u tom smjeru. Ne upotrebljavajući sam pojam »ὁμοούσιος /homoousios«, koji je izazvao toliko polemika i suprotstavljanja u raspravi o Logosu – Sinu Božjemu, oni su vjeru u istobitnost Duha s Ocem i Sinom dokazivali iz doksologije Crkve. Primjenjujući tako staro pravilo »*lex orandi lex credendi*«, oni su željeli utvrditi koje se štovanje u Crkvi iskazuje Duhu Svetome, te odatle definirati »mjesto« Duha Svetoga u odnosu na Oca i Sina.

Carigradski je sabor u definiranju vjere u Duha Svetoga prihvatio upravo tu logiku, premda ne potpunoma i terminologiju sv. Bazilija (što ćemo kasnije vidjeti). Naime, sabor je »mjesto« Duha Svetoga u odnosu prema Ocu i Sinu odredio riječima koje predočuju kult prema Duhu Svetome. U Simbolu stoji:

καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ κύριον καὶ ζωοποιόν, τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον, τὸ σὺν πατρὶ καὶ υἱῷ συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον, τὸ λαλῆσαν διὰ τῶν προφητῶν (*kai eis to pneuma to hagion, to kyrion kai zoopoion, to ek tou patros ekporeuomenon, to syn patri kai hyio symproskynoymenon kai syndoxazomenon, to lalēsan dia ton profeton*). [Recensio graeca]

Navedenu izvornu grčku formulaciju vjere u Duha Svetoga imamo u latinskom prijevodu:

»*Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre procedit, qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per prophetas.*« [Recensio latina]⁴

Njemački prijevod ima dvije inačice, napravljene prema grčkom odnosno latinskom tekstu⁵:

»*Und an den Heiligen Geist, den Herrn und Lebensspender, der aus dem Vater hervorgeht, der mit dem Vater und dem Sohne mitangebetet und mitv herrlicht wird, der durch die Propheten gesprochen hat.*« [Griechische Fassung]

»*Und an den Heiligen Geist, den Herrn und Lebensspender, der aus dem Vater hervorgeht, der mit dem Vater und dem Sohne zugleich angebetet und mitv herrlicht wird, der durch die Propheten gesprochen hat.*« [Lateinische Fassung]

³ ATANAZIJE VELIKI, *Pisma o Kristu i Duhu*, prev. M. Mandac, SB, Makarska, 1980., str. 116 (*Prvo pismo Serapionu*, t. 27C).

⁴ DS 150.

⁵ Heinrich DENZINGER, *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum – Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*, Griechisch/Lateinisch-Deutsch, izd. P. Hünemann, Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1997. (Handbuch zur Ausgabe auf CD-Rom).

Enciklika pape Ivana Pavla II. »*Dominum et vivificantem – Gospodina i Životvorca*« (1986.) prenosi ovaj tekst carigradske definicije ovako⁶:

»*Spirito Santo, che procede dal Padre e dal Figlio e con il Padre e il Figlio è adorato e glorificato*« [Ivan Pavao II, enciklika *Dominum et vivificantem* 1986., br. 2]

Odnosno, u engleskom prijevodu:

»*the Holy Spirit, who proceeds from the Father and the Son; with the Father and the Son he is adored and glorified*« [Ivan Pavao II., enciklika *Dominum et vivificantem* 1986., br. 2]

Francuski prijevod ima isti termin:

»*l'Esprit Saint qui procède du Père et du Fils; avec le Père et le Fils, il reçoit même adoration et même gloire*« [Ivan Pavao II., enciklika *Dominum et vivificantem*, 1986., br. 2]

U hrvatskom pak je prijevodu sljedeći tekst:

»(ova enciklika) o Duhu Svetomu, koji izlazi od Oca i Sina, **koji se s Ocem i Sinom časti i zajedno slavi...**« [Ivan Pavao II., enciklika *Dominum et vivificantem*, 1986., br. 2].⁷

Ovaj hrvatski prijevod samo je prenio već prije određen službeni tekst Simbola i zato odudara od navedenih verzija (talijanske, engleske i francuske).

Hrvatski službeni prijevod je liturgijska upotreba ove definicije o Duhu Svetome – uvršten u Rimski misal koji je izdan 1969.⁸ (i ponovljen u drugom izdanju 1980.⁹) – i on glasi:

»*u Duha Svetoga, Gospodina i Životvorca, koji izlazi od Oca (i Sina) koji se s Ocem i Sinom **skupa časti i zajedno slavi, koji je govorio po prorocima***«.

U ovom je prijevodu, dakle, grčki izraz »*symproskynoumenon*« preveden sintagmom: »*koji se... skupa časti*«. To je istoznačan prijevod koji je u svom Rimskom misalu već dao Dragutin Kniewald 1921. godine. U njegovom prijevodu Vjerovanje sadrži ovako formuliranu definiciju o Duhu Svetome:

»*I u Duha Svetoga, Gospoda i životvorca, koji od Oca i Sina izlazi. **Koji se s Ocem i Sinom **skupno časti i zajedno slavi; koji je govorio kroz proroke*****«¹⁰

⁶ http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_18051986_dominum-et-vivificantem_it.html

⁷ PAPA IVAN PAVAO II., *Enciklika Dominum et Vivificantem – Gospodina i Životvorca*, KS, dok. 87, Zagreb 1987.

⁸ *Rimski misal*, KS, Zagreb, 1969.

⁹ *Rimski misal*, KS, Zagreb, ²1980.

¹⁰ *Rimski misal za privatnu upotrebu dozvolom hrvatskog katoličkog episkopata*, prir. Dragutin Kniewald, izd. S. Markulin, Zagreb, 1921., str. 487.

U kasnijim izdanjima riječ »skupno« promijenjena je u »skupa«:

»I u Duha Svetoga, Gospodina i davaoca života, koji izlazi od Oca i Sina. Koji se s Otcem i Sinom skupa časti i slavi, koji je govorio po prorocima.«¹¹

Takav smo dakle prijevod – »koji se skupa časti« – za izraz »symproskynoymenon« zadržali do danas. Međutim, koje je njegovo izvorno značenje?

»Proskynesis« u grčkom jeziku i u Svetom pismu

Riječ »symproskynoymenon« složenica je od prijedloga »syn« i participa pasiva glagola »proskynein«. Od tog glagola je imenica »proskynesis«.

Grčki pojam »προσκύνησις (proskynesis)« ima, prema Sencu, nedvosmisleno značenje: »božansko štovanje, klanjanje.«¹² Sama ta riječ dolazi od glagola »προσκυνέιν (proskynein)«, koji znači: »pasti na koljena (pred božanstvom ili pred kraljem) i poljubiti zemlju ili noge, skut itd., poklečke klanjati se, na koljenima štovati.«¹³ Tako i Amerl glagol »proskyneo« prevodi: »obožavati, štovati ... pokloniti se, iskazati štovanje ljubljenjem ruke; pasti na koljena, pasti ničice...«¹⁴ Očito je riječ o složenom glagolu: προσ+κυνέω, koji znači *klanjati se prema nekome ili pasti na koljena pred nekim (nice)*.¹⁵ Sam glagol κυνέω međutim znači: »ljubiti, cjelivati.«¹⁶ Tako taj pojam obrazlaže i Greeven u glasovitom Kittelovom rječniku novozavjetnog grčkog govora.¹⁷ Stoga dobro objašnjenje daje Marijan Mandac.¹⁸ On veli: »Glagol κυνέω znači 'cjelivati'... Čin što se naziva προσκύνησις obično se vrši tako što čovjek klekne na koljena i potom se svom dužinom prostre po tlu. Kod toga ljubi tlo ili zemlju. Otuda u προσκύνησις riječi προσ i κυνέω. Čini se da su Grci i Rimljani prilikom obavljanja προσκύνησις ruku prinostili ustima i poljubac slali onome kome tako iskazuju čast. Iz rečenoga nije teško zaključiti da je προσκύνησις doista iznimno velik i svečan oblik poštivanja i čašćenja. Možda se veći ni ne da zamisliti.«¹⁹

¹¹ Sveta misa, prir. Dragutin Kniewald, 6. izd., Marulić, Zagreb, 1944., str. 12-13.

¹² S. SENC, *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb 1910.; Zagreb, ³1991. (pretisak), str. 806.

¹³ Nav. mj.

¹⁴ R. AMERL, *Grčko-hrvatski rječnik Novoga zavjeta*, HEBD, Zagreb, 2000., str. 153.

¹⁵ Nav. mj.

¹⁶ S. SENC, *Grčko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb 1910.; Zagreb, ³1991. (pretisak), str. 546.

¹⁷ H. GREEVEN, προσκύνησις, *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, osn. G. Kittel, izd. G. Friedrich, VI, Stuttgart, 1959., str. 759-767.

¹⁸ M. MANDAC, *Duh Sveti u Carigradskom vjerovanju*, Služba Božja, 38(1998), str. 25.

¹⁹ Mandac ovdje tvrdi kako je latinska riječ »adoratio« ekvivalent za προσκύνησις i po tome što, poput izvorne grčke riječi, je složena od »ad« i »os« – što znači »prema« i »usta«, što asocira na poljubac. Međutim, za razliku od njega Greeven kaže da »adorare« nema ništa s riječju »os«. – Vidi H. GREEVEN, *Nav. dj.*, str. 759.

U tom značenju dolazi taj glagol i u Svetom pismu. Tako navedimo samo najreprezentantnija mjesta Novoga zavjeta.

U poznatom opisu đavlovih kušnji u pustinji Isus se napasnikovoj trećoj kušnji, u kojoj traži da mu se Isus pokloni, suprotstavlja riječima: »*Gospodinu Bogu svom se klanjaj i njemu jedinom služi!*« (Mt 4, 10). To je zapravo navod mjesta iz Knjige ponovljenog zakona koje u prijevodu Biblije Stvarnosti iz 1968. glasi: »*Boj se Jahve, Boga svoga; njemu iskazuj štovanje.*« (Pnz 6, 13). No, dobro je oba teksta pogledati u izvorniku. U Mateja on glasi: τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὑπαγε, Σατανᾶ· γέγραπται γάρ, Κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. Tu je upotrijebljen glagol »*proskynein*« koji označuje klanjanje. I to je klanjanje znak štovanja koje se iskazuje samo Bogu.

Hebrejski pak izvornik navedenog mjesta u Pnz glasi²⁰:

:עבד ויבשמו ויבשמו (et-Jahve aloheka tirah veoto tabod vbišemo tišabea). Septuaginta taj tekst prevodi na grčki ovako: κύριον τὸν θεόν σου φοβηθήσῃ καὶ αὐτῷ λατρεύσεις καὶ πρὸς αὐτὸς κολληθήσῃ καὶ πῶ ὀνόματι αὐτοῦ ὀμῆ, a Vulgata na latinski: *Dominum Deum tuum timebis et ipsi servies ac per nomen illius iurabis.*

Zanimljivo je da se hebrejski izvornik עבד – što je imperativ glagola עבד (abad) koji znači »*služiti; štovati*«²¹ [a taj je izraz istog korijena kao i riječ עבד (ebed), što znači »*sluga*«] – grčki prenosi kao λατρεύσεις. Odatle, dakako, dolazi izraz »*cultus latrīae*«, što znači »*štovanje klanjanja*«, koje se samo Bogu iskazuje (za razliku od »*cultus douliāe*«, koja predstavlja štovanje svetaca). Iz ovoga se može izvući zaključak kako je Matej Isusu stavio u usta zamjenu pojma »*latrīa*« pojmom »*proskynesis*«, jer Matej nema riječ »*latrīa*« nego »*proskynesis*«. Time se sugerira kako su to zapravo dva istoznačna izraza. Greeven baš to tvrdi kad veli da se glagol προσκύνειν često pojavljuje paralelno s glagolom λατρεύειν.²² Senc riječ λατρεία prevodi kao: »*služba ... bogu učinjena služba, bogoslužje*«. ²³ Jednako i Amerl.²⁴ Doista, tako Isus i povezuje u svojoj izjavi »*klanjanje*« i »*služenje*« Bogu koje treba biti jedinstveno jer veli: »*njemu jedinome*«.

²⁰ Sveto pismo u različitim prijevodima citiram (osim ako drukčije ne navedem) prema: *BibleWorks for Windows, Version 3.2.009, Copyright 1995 Michael S. Bushell (CD-Rom).*

²¹ R. AMERL, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, KS, Zagreb 1997.; str. 197; K. FEYERABEND, *Langenscheidts Taschenwörterbuch hebräisch-deutsch zum Alten Testament*, Langenscheid, Berlin-München-Wien-Zürich, ²³1983., str. 184-185: »*dienen, Knecht sein, verehren*«.

²² H. GREEVEN, *Nav. dj.*, str. 762.

²³ S. SENC, *Nav. dj.*, str. 556.

²⁴ R. AMERL, *Grčko-hrvatski rječnik Novoga zavjeta*, str. 109.

Interesantno je da na jednom drugom mjestu, u Pnz 5, 9 dolaze zajedno upravo oba ova pojma προσκύνεις /προσκύνειν i λατρεύσεις /λατρεύειν, i to kao istoznačnice. To je tekst: »*Nemoj im se klanjati niti im iskazuj štovanje (non adorabis ea et non coles)*«.

U Novom zavjetu ima velik broj mjesta na kojima se upotrebljava riječ προσκύνσεις /προσκύνειν (Mt 2, 2; 2, 8; 4, 9; 4, 10; Lk 4, 7; 4, 8; 24, 52; Iv 4, 20; 4, 21; 4, 22; 4, 23; 4, 24; Dj 7, 43; 8, 27; 24, 11; 1 Kor 14, 25; Heb 1, 6; Otk 3, 9; 4, 10; 9, 20; 13, 8; 13, 12; 14, 7; 14, 9; 15, 4; 19, 10; 22, 8; 22, 9). U latinskom za taj pojam redovito se upotrebljava izraz »adoratio«; u engleskom »worship«; u njemačkom »Anbetung«; u talijanskom »adorazione«. Za sve njih hrvatska isto- značnica je »klanjanje«.

Među ovim nabrojenim mjestima je i navod Isusove izjave Samarijanki ka- ko se pravi klanjatelj Ocu trebaju klanjati u Duhu i Istini (Iv 4, 20-24). Očito se, dakle, taj glagol προσκύνειν treba shvatiti kao iskazivanje poklonstvenog klan- njanja koje je moguće dati samo Bogu.

U hrvatskom službenom prijevodu Nicejsko-carigradskog simbola (koji se recitira u liturgiji) sintagma »συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον« pre- vedena je: »*koji se ... skupa časti i zajedno slavi*«.

U Pismu, znamo, ima primjera da su zajedno stavljene riječi »*čast i slava*«. U grčkom je to međutim sintagma »τιμὴ καὶ δόξα« a ne »προσκύνσεις καὶ δόξα«. Takav je navod u 1 Tim 1, 17: μόνῳ Θεῷ, τιμὴ καὶ δόξα – u latinskom to veoma lijepo zvuči: »*soli Deo honor et gloria!*« – što u hrvatskom prijevodu i kod Dude-Fučaka i kod Rupčića glasi: »*jedinome Bogu čast i slava*«. Jednaka sintagma je i u Rim 2, 7 i 2, 10 te u Heb 2, 7 i 2, 9; 1 Pt 1, 7; 2 Pt 1, 17 i u Otk 4, 9; 4, 11; 5, 12; 5, 13; 7, 12 i 21, 26. Zanimljivo je već ovdje primijetiti kako ta sin- tagma »*čast i slava*« nije upotrebljena samo u odnosu na Boga (kao u 1 Tim 1, 17 te navedenim mjestima u Heb, 2 Pt i Otk) nego i u odnosu na ljude (u Rim 2, 7: »*onima koji ištu slavu, čast ...*«, 1 Pt 1, 7: »*da prokušanost vaše vjere ... stekne hvalu, slavu i čast*«, te u Rim 2, 10: »*slava, čast i mir svakome koji čini dobro, Židovu najprije, pa Grku*«).

Zanima nas, ima li u Pismu igdje sintagma – koja je u Simbolu – »προσκύνειν καὶ δοξάζειν – *klanjati se i slaviti*«, odnosno »προσκύνσεις καὶ δόξα – *klanjanje i slava*«?

Ima nekoliko takvih mjesta. Navodim dva najznačajnija: Lk 17, 15-18 i Iv 9, 24.38. Naime, tu se pojavljuje oblik »*dati (podati) slavu*«, što je uvijek popra- ćeno i s poklonom, padanjem nice ili na koljena, dakle s klanjanjem.

U Luke imamo opis ozdravljenja deset gubavaca. Evanđelist izvješćuje ka- ko se samo jedan od njih vratio, »*bacio se nice k Isusovim nogama ... i podao slavu Bogu*« (Lk 17, 16.18). Glagoli koje je tu evanđelist upotrijebio su: ἔπεσεν

(aorist od πίπτω) što znači »baciti se«²⁵ te δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ (»dati slavu Bogu«). Tu treba primijetiti da je u nekim jezicima prvi izraz (u doslovnom prijevodu s grčkog: »bacio se licem prema nogama Isusovim«) preveden riječju koja označuje klanjanje: »he prostrated« (New Revised Standard); »Y se postró« (REV Spanish Version). Ovi prijevodi ukazuju na tzv. »prostraciju«, tj. klanjanje na način da se čovjek prostre (!) pred Bogom.

Ivanov izvještaj o Isusovom ozdravljenju slijepca od rođenja (Iv 9) upotrebljava izraze: »podati slavu Bogu« (9, 24) i »baciti se ničice« pred Isusom (9, 38). Grčki glagoli tu su: Δός δόξαν (»podaj slavu« – 9, 24) i προσεκύνησεν (»pokloni se« – 9, 38). U tom su smislu i prijevodi ovog drugog izraza: »adoravit« (Vulgata); »he worshiped Him« (engl.); »er betete ihn an« (Lutherbibel 1984.), dok drugi njemački prijevodi imaju »er warf sich vor ihm nieder« (npr. Einheitsübersetzung); »il se prosterna« (1910. Segond Version – francuski); »egli si prostrò« (Vangelo 1976. – talijanski); »i pokloni mu se« (Novi zavjet SPC 1984. – srpski)²⁶; »in se je pred njim poklonil do tal« (Sveto Pismo Stare in Nove zaveze 1995. – slovenski)²⁷; »i mu se pokloni« (Noviot zavet MPC 1976. – makedonski)²⁸; »i odat Mu poklon« (Nowy testament 1986. – poljski)²⁹.

Zanimljivo da naš hrvatski prijevod u obim verzijama Duda-Fučak³⁰ i Rupčić³¹ ima prijevod: »baci se ničice preda nj«. Jednako češki: »A padl před ním na kolena« (Nový zákon 1970. – češki)³². Dakako, da je i tu isto značenje, ali eksplicitni poklon bolje se vidi u većini prije navedenih prijevoda.

»Symproskynoymenon« u liturgijskom tekstu Creda

Pogledajmo u liturgijske tekstove drugih naroda, kako su oni u Vjerovanju u obredu Mise preveli ovaj izraz »symproskynoymenon«.

Talijanski:

»con il Padre e il Figlio è adorato e glorificato«.³³

²⁵ S. SENC, *Nav. dj.*, str. 749.

²⁶ *Sveto pismo Novi zavjet Gospoda našeg Isusa Hrista*, Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne Crkve, Beograd, 1984.

²⁷ *Sveto pismo Stare in Nove zaveze. Ekumenska izdaja z novim prevodom Nove zaveze*, Svetopišemska družba Slovenije, Ljubljana, 1995.

²⁸ *Noviot zavet na našiot Gospod Isus Hristos*, Sveti arhijerejski sinod na Makedonskata pravoslavna Crkva, Biblijsko društvo Beograd, 1976.

²⁹ *Nowy testament w przekładzie z języków oryginalnych*, Edycja paulińska 1986.

³⁰ *Novi zavjet*, prev. B. Duda – J. Fučak, KS, Zagreb, ⁹1993.

³¹ *Sveto pismo Novi zavjet*, prev. Lj. Rupčić, Sarajevo, ²1967.

³² *Nový zákon*, prir. R. Col, Česká katolická charita, Prag, 1970.

³³ *Laudate Dominum omnes gentes. Ordinario della S. Messa in sei lingue*, Pontificio Consiglio della Pastorale per i Migranti e gli Itineranti, Libreria Editrice Vaticana, str. 19.

Engleski:

»*With the Father and the Son he is worshipped and glorified*«. ³⁴

Njemački:

»*der mit dem Vater und dem Sohn **angebetet und verherrlicht wird***«. ³⁵

Francuski:

»*avec le Père et le Fils, il **reçoit même adoration et même gloire***«. ³⁶

Španjolski:

»*y con el Padre y el Hijo **recibe una misma adoración y gloria***«. ³⁷

Staroslavenski (upotrebljavaju ga grko-katolici u liturgiji sv. Ivana Zlatoustog):

»*že so Otcem i Sinom **spoklanjajema** i soslavima (kojemu zajedno s Ocem i Sinom pripada jednaki poklon i slava)*«. ³⁸

Ovdje želim navesti i zanimljiv prijevod Bartola Kašića iz 1640.:

»*koyiye s'Očèm, i Sijnom **zayedno klagnan, i proslavglien***«. ³⁹

Svi ovi navedeni prijevodi Vjerovanja prevode formulaciju »*symproskynoymenon*« riječima u kojima se explicite izriče klanjanje.

Naprotiv, drugi je smjer prijevoda taj izraz proširio toliko da se izvorni smisao ne prepoznaje. Na žalost tu spada i hrvatski službeni prijevod: »*koji se s Ocem i Sinom **skupa časti i zajedno slavi***«. Već smo, na početku ove rasprave, naveli tekst Vjerovanja prema Dragutinu Kniewaldu (»*skupno časti*«, odnosno »*skupa časti*«).

Na neki način odudara i od jednog i od drugog smjera slovenski prijevod, koji glasi:

»*ki ga z Očetom in Sinom **molimo in slavimo***«. ⁴⁰

Mogli bismo možda u ovakvoj formulaciji prepoznati utjecaj njemačkog prijevoda koji ima »*angebetet wird*«, pri čemu valja imati na umu specificum njemačkog izraza, koji doduše u korijenu ima riječ »*moliti*« (*beten*), ali čija je

³⁴ *Nav. dj.*, str. 18.

³⁵ *Nav. dj.*, str. 21.

³⁶ *Nav. dj.*, str. 18.

³⁷ *Nav. dj.*, str. 19.

³⁸ *Gospodi pomiluj. Molitvenik za grkokatolike prema katoličkim molitvenicima istočnog i zapadnog obreda*, sast. Ivan Krst. Pavković, Beograd, 1961., str. 193.

³⁹ *Ritval rimski istomaccen slovinski po Bartolomeu Kassichiu Popu Bogoslovcu od Druxbae Yesusovae Penitenciru Apostolskomu*, Rim 1640. – pretisak KS, Zagreb, 1993., str. 74.

⁴⁰ *Rimski misal kakor ga je naročil prenoviti Drugi vatikanski cerkveni zbor in ga je razglasil papež Pavel VI.*, Ljubljana, ²1992., str. 266.

složenica »anbeten« poprimila jasno značenje »klanjanja« i iskazivanja božanskog štovanja.⁴¹

Neka tumačenja

Osim službenih prijevoda koji su u liturgijskoj upotrebi u pojedinim narodima, imamo i teološka tumačenja.

Osobito je zanimljivo tumačenje Vjerovanja sv. Tome Akvinskoga, koji sa svim jasno o tom članku uči sljedeće: »*Duh Sveti je jednak Ocu i Sinu gledom na štovanje. To naznačuje Evanđelje po Ivanu 4, 23: 'Istinski klanjaoci klanjat će se Ocu u duhu i istini.'* i *Evanđelje po Mateju 28, 19: 'Učinite mojim učenicima sve narode krsteći ih u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.'* I zato se kaže: (*'Vjerujem ... u Duha Svetoga)* ... koji se s Ocem i Sinom skupa časti.«⁴²

Ovdje Anđeoski naučitelj povezuje ovaj članak Vjerovanja u Duha Svetoga u odnosu prema Ocu i Sinu, s kojima je jednak u štovanju, s Isusovom riječju Samarijanki – koju smo i mi promotrili, budući da se i tamo upotrebljavaju isti termini – što je očito tumačenje ovog izraza iz Simbola kao *klanjanja* koje se iskazuje samo Bogu. Kad se dakle i Duhu, jednako kao i Ocu i Sinu, iskazuje božansko klanjanje, on je očito božanske naravi. To je smisao ovog tumačenja sv. Tome. Premda se tu sv. Tomi stavljaju u usta riječi »*skupa se časti*«, to je očito prevoditeljeva omaška, jer Toma je citirao Credo na latinskom, a tamo je izraz »*simul adoratur*«, a ne »*honoratur*«, međutim, razumljiva je ova omaška – prevoditelj se poslužio već uvedenim službenim hrvatskim prijevodom pa stoga nije donio izvorni Tomin tekst. Međutim, jasno je iz navoda da je sv. Toma upravo zastupao mišljenje da taj (izvorno grčki) izraz u Vjerovanju treba shvatiti kao »*klanjanje*« Duhu Svetome, a ne tek kao davanje neke »časti« istome.

Navest ću ovdje još jedno tumačenje, koje je zanimljivo zato što pokušava biti originalno, ali ne doprinosi osvjetljavanju našeg problema. Riječ je o Ivi Bužančiću koji je, nakon službenog prijevoda Reda mise 1969. godine, izdao svoj

⁴¹ Vidi njemačke rječnike. Npr. Uroić-Hurm prevodi »anbeten« s »obožavati« – M. UROIĆ – A. HURM, *Njemačko-hrvatski rječnik s gramatičkim podacima i frazeologijom*, ŠK, Zagreb, 1993., str. 26; Duden pak iznosi dva značenja – jedno je štovanje Boga ili bogova u molitvi (»beted verehren: Götzen, Götter«), a drugo obožavanje ljudi (npr. svoju ženu) – DUDEN, *Deutsches Universalwörterbuch*, Dudenverlag, Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, ³1996., str. 103; Collins također govori o dva smisla: klanjati se Bogu (»to worship«), te obožavati ljude (»to adore«) – *Collins German-english English-german Dictionary*, ed. P. Terrell, V. Schnorr, W.V.A. Morris, R. Breitsprecher, Ernst Klett Verlag, Stuttgart-München-Düsseldorf-Leipzig, ²1991., str. 29.

⁴² Sv. TOMA AKVINSKI, *Stožeri kršćanske vjere*, prev. A. Pavlović, Symposion, Split, 1981., str. 79.

prijevod Mise. Autor u predgovoru kritizira službeni prijevod i smatra da je loš. On to želi ispraviti i na to upravo ukazuje svojim prijedlogom novog prijevoda.

Tako on za formulaciju »symproskynoymenon« daje sljedeći prijevod: »**zajedno se zazivlje i slavi s Ocem i Sinom**«. ⁴³

Možemo reći da je ovaj prijedlog daleko od izvornika i da sigurno nije doprinos rasvjetljavanju ovog problema. Ipak, smion je i na svoj način zanimljiv. Možda bismo ga mogli usporediti sa slovenskim službenim prijevodom. Tamo se kaže da se Duh »moli«, a Bužančić veli da ga se »zazivlje«. U svakom slučaju taj izraz sam u sebi ne sadrži nikakvo dublje značenje po kojem bismo već mogli zaključiti o kome se radi. Naime, zazivati se može svakoga, i sama činjenica da se nekoga zaziva ništa ne kaže o onome koga se zaziva. Naprotiv, ako se neko me iskazuje klanjanje, tada već taj izraz sam govori tko je onaj kojemu se klanjanje iskazuje.

Prijedlog boljeg prijevoda izraza »symproskynoymenon«

Poštujući ne samo teološke razloge nego i jezične, pokušajmo dati bolji prijevod od službenoga za izraz »symproskynoymenon«.

Gledom na teološki sadržaj, želimo li ostati vjerni izvornoj grčkoj definiciji, svakako naš prijevod treba sadržavati riječ »klanjanje«. Budući pak da to nije imenica nego glagol (»klanjati se«), i to u pasivu, problem nije tako lako rješiv. Kad ne bismo štovali duh hrvatskog jezika, jednostavno bismo preveli izraz »symproskynoymenon« hrvatskom sintagmom: »suklanjan«. Dakako, prefiks »syn« moguće je u duhu hrvatskog jezika ljepše prevesti i kao »zajedno« ili »skupa«, no riječ je zapravo o *jednakosti* koja se u klanjanju pokazuje – naime, između Duha, s jedne strane, te Oca i Sina, s druge strane. Riječ je o jednakom, tj. jednom te istom klanjanju koje se iskazuje Ocu, Sinu i Duhu. Tako dolazimo do ljepšeg prijevoda: »**jednako klanjan**«. Budući pak da duh našeg jezika ne trpi ovakve oblike participa pasiva, i svagdje gdje je to moguće, pasivne oblike mijenja aktivnima, predlažem prijevod: »**komu se (s Ocem i Sinom) jednako klanjamo (i slavimo ga)**«. Moguća je i druga inačica. Ako se grčki prefiks »syn« shvati u smislu »isto«, tada bi prijevod glasio: »**komu (s Ocem i Sinom) pripada isto klanjanje (i slava)**«. Međutim, u toj drugoj varijanti mora se dodati još jedna riječ, naime »pripada«, a glagol (*klanjati se*) mora postati glagolska imenica (*klanjanje*), što je u duhu hrvatskog jezika bolje izbjegavati, a nije ni vjerno izvorniku, pa stoga preferiram prvu inačicu kao bolju.

Taj nam se prijedlog čini s više razloga boljim negoli što je to sadašnji.

⁴³ I. BUŽANČIĆ, *Sveta Misa. Prijevod. Kritika – tumačenje Reda Mise*, München-Zagreb, 1972., str. 15.

Najprije, vjerniji je izvorniku. Nadalje, uspoređujući naš sadašnji službeni prijevod s ostalima, ustanovljujemo da većina naroda slijedi izvorni tekst u svojim prijevodima, tako da smo mi gotovo usamljeni u drukčijem tumačenju te definicije. To ne valja smetnuti s uma: ovaj je tekst simbol vjere, dakle, definirani izričaj vjere Crkve, pa ga treba smatrati na neki način sakrosanktnim. To nije tako jednostavno postići i u svim prijevodima. Ipak, ako usporedimo riječi »časť« i »klanjanje«, u prilog »klanjanju« ne ide samo doslovna vjernost izvorniku, nego i teološki smisao koji upravo sam izraz sadrži kao dogmatska definicija vjere Crkve. A riječ je o istobitnosti Duha s Ocem i Sinom. Riječ je o božanskosti Duha, do kojeg se zaključka dolazi upravo iz štovanja i molitve Crkve. Crkva pak se Duhu Svetome, jednako kao i Ocu i Sinu, klanja i time ga priznaje Bogom. Zato je važno da se taj izraz precizno prevede i da bude u svijesti svakog kršćanina to da je Duh Sveti Bog a ne stvorenje. Naime, dok se časť može iskazivati i Bogu ali i svecima, dakle, stvorenjima Božjim, dotle se klanjanje iskazuje samo Bogu.

Zaključak

U raspravi o Bazilijevu doprinosu predcarigradskoj pneumatologiji – kao pripremu za termin »*symproskynoymenon*« u Carigradskom simbolu – Marijan Mandac⁴⁴ i Stjepan Kušar⁴⁵ donose zanimljiv hrvatski prijevod: »*istočastan*«. Bazilije je njime aludirao na nicejskom definicijom posvećeni termin »*istobitan*« koji je upotrebljen za Sina (u odnosu na Oca). A kako sv. Bazilije nije želio isti pojam upotrijebiti i za Duha Svetoga, on je pronašao drugi izraz: »*istočastan*«. ⁴⁶

Moguće je da je u hrvatskom službenom prijevodu Nicejsko-carigradskog simbola došlo do zamjene, tako da se nije prevodilo prema izvorniku, nego se prevoditelj poslužio postojećom sintagmom: »*istočastan i istoslavan*«, što međutim nije carigradska definicija nego Bazilijev izraz.

Valja uočiti kako Bazilijev termin »*istočastan*« ne odgovara terminu koji je upotrijebljen u Carigradskom simbolu. To je važna spoznaja. Kako to izgleda u originalu, a kako u našim prijevodima?

Bazilije je skovao izraz »(τὸν) ὁμότιμον« (*homotimon*)⁴⁷, koji je složen od dvije riječi: ὁμός (*homos* = *isti*) + τιμή (*time* = *časť*). Stoga je Mandac dobro preveo tu riječ kao »*istočasnost*«. ⁴⁸ Latinski prijevod kod Migne ima više vari-

⁴⁴ BAZILIJE VELIKI, *Duh Sveti*, prev. M. Mandac, SB, Makarska, 1978., str. 52.

⁴⁵ S. KUŠAR, *Otajstvo Trojedinoga Boga. Građa i literatura za studij teološkog traktata o Trojedinom Bogu*, Zagreb, 1994., str. 183-184.

⁴⁶ BAZILIJE VELIKI, *Duh Sveti*, prev. M. Mandac, SB, Makarska, 1978., str. 74-75. 105.

⁴⁷ S.P.N. BASILII, *Liber de Spiritu Sancto*, Patrologiae graecae tomus 32, ur. J.-P. Migne, Turnholt (Belgium) ²1977., str. 94; 159.

⁴⁸ BAZILIJE VELIKI, *Nav. mj.*

janti: »status aequalitatis«⁴⁹, »aequalitas dignitatis«⁵⁰, odnosno »paris conditio«⁵¹. Engleski prijevod ima »equality of honour«.⁵² Bazilije dakle u svom djelu nema termina »symproskynoymenon«. On govori o kultu prema Duhu Svetome u širem smislu (τιμή – honor – čast/časćenje/štovanje), dok Carigradski simbol ima uži i precizniji pojam (προσκύνησις – adoratio – klanjanje). Osim toga, Bazilije govori i o »istoj slavi« koju Duh ima zajedno s Ocem i Sinom. On upotrebljava za to izraz »ἑαυτοῦ τὴν δόξαν τῷ πατρί«.⁵³ Latinski je to prevedeno kao »gloriam cum Patre aequalem«⁵⁴, što je u engleskom »equality of (His) glory with the Father«⁵⁵, a hrvatski »iste slave«⁵⁶ (s Ocem).

Tako je vidljiva razlika: Bazilije koristi sintagmu »ὁμότιμον καὶ ἑαυτοῦ τὴν δόξαν«, dok Carigradski simbol ima sintagmu »συμπροσκυνούμενον καὶ συνδοξαζόμενον«.

Stoga je vidljivo da hrvatska kovanica »istočastan« – kao prijevod grčkog izraza συμπροσκυνούμενον – samo slijedi već upotrebom u nas ustaljeni i, možemo reći službeni, prijevod grčkog pojma koji ovdje razmatramo.

Protiv tog je prijevoda razmatranje samog izvornika, a i većina ostalih europskih prijevoda, pa budući da i mi imamo bolji termin, koji jasnije izražava bit carigradske definicije, ne vidim razloga da se on ne uvede i u hrvatski službeni obrazac Nicejsko-carigradskog simbola.

Kada bismo se poveljeli za Kušarovim pokušajem, predložili bismo prijevod »istoklanjan«. Međutim, ta je kovanica posve strana duhu hrvatskog jezika, te je zasigurno bolji aktivni i opisni prijevod: »komu se ... jednako klanjamo«. Držim da je tim prijevodom puno bolje ukazano na nakanu definicije koja želi jasno reći da je Duh Sveti božanske biti, budući da se i njemu – kao i Ocu i Sinu – iskazuje jednako (odnosno isto) klanjanje. Da je »klanjanje« bolja riječ negoli »časćenje«, govori već sama činjenica da se u hrvatskome »častiti« može ne samo Boga nego i svece, dakle, ljude, dok se »klanjati« može i smije samo Bogu.

Nadalje, u prilog prijevodu »klanjanje« govori i sintagma »proskynesis kai doxa«. Kad bi se željelo reći da se Duhu mora iskazivati »čast i slava« upotrijebila bi se sintagma »time kai doxa«. To međutim Simbol – za razliku od Bazilija – nije učinio. Ako je postojao razlog da se tako postupa u definiciji dogme u Du-

⁴⁹ PG 32, str. 93.

⁵⁰ Ondje.

⁵¹ PG 32, str. 160.

⁵² <http://www.newadvent.org/fathers/3201000.htm>

⁵³ PG 32, str. 91.

⁵⁴ PG 32, str. 92.

⁵⁵ <http://www.newadvent.org/fathers/3201000.htm>

⁵⁶ S. KUŠAR, *Nav. mj.*

ha Svetoga na Carigradskom saboru, zašto se taj razlog ne bi uvažio i u hrvatskom prijevodu?

Dakle, ponovimo: grčki izraz »*symproskynoymenon*«, koji izriče definiciju vjere u Duha Svetoga, upravo zato da bi se preciznije izrazio smisao te definicije, bolje bi bilo prevesti hrvatskom sintagmom: »*komu se (s Ocem i Sinom) jednako klanjamo (i slavimo ga)*«.

Summary

THE SUGGESTION FOR THE BETTER TRANSLATION OF THE TERM »*SYMPROSKYNOYMENON*« IN THE CONSTANTINOPLE SYMBOL

The author interprets the Greek expression »*symproskynoymenon*« in the Constantinople symbol (381). He thinks that the today Croatian translation »*koji se ... skupa časti*« (he is ... together honoured) isn't correct. First, these words don't have the same meaning as the original text of the Symbol. The suggestion of him is the translation: »*komu se ... jednako klanjamo*« (he is equally worshipped by us ...). Second the expressions in the Bible – f. e. Luc 17 and Joh 9 have the same sense. The author discusses about the compositions »*honour and glory*« and »*worship and glory*« in the Holy Scripture and the translations »*symproskynoymenon*« in the other languages. The most European translations have expressions »*adoration/ worship*« and this is the third reason for the better Croatian translation. The author presents the difference between the text about the divinity of Holy Spirit in the work of St. Basil the Great (he spoke about »*honour and glory*«) and the Symbol (where is »*worship and glory*«). The faithfulness to the definition of the Constantinople symbol suggests the better Croatian translation, that is: »*kome se ... jednako klanjamo*« (he is equally worshipped by us ...).

Key words: *symproskynoymenon*, the Holy Spirit, worship/adoration, honour, Symbol.